

МАДАНИЯТ МУАССАСАЛАРИ ТУШУНЧАСИ, МОҲИЯТИ ВА ВАЗИФАЛАРИ

Узаков Жамолиддин Эркинович

“Aqua trio” масъулияти чекланган жамияти тижорат бўйича директори

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада маданият муассасалари ҳақида баъзи мулоҳазалар ёритилган. Биз кундалик фаолиятимизда, айниқса, ижтимоий, илмий, санъат ва маданият соҳасидаги фаолиятимизда одатда кўп ишлатадиган мавзуларимиздан, аниқроғи термин-атамаларимиздан бири – бу маданият муассасаларидир.

Калит сўзлар: маданият муассасаси, бадиий мулоҳаза, завқ.

ABSTRACT

This article covers some comments about cultural institutions. Cultural institutions are one of the topics that we usually use a lot in our daily activities, especially in our social, scientific, artistic and cultural activities.

Key words: cultural institution, artistic reflection, pleasure.

КИРИШ

Одатда бу сўз бирикмасига шунчалик оддий қараймизки, гуёки, улар билан бир умрлик танишлардекмиз. Аммо, унинг моҳиятини ҳар доим ҳам чуқур англаб етавермаймиз. Шу нуқтаи-назардан ҳам мазкур мақоламизда маданият муассасаларининг таърифи, тушунчаси, моҳияти, вазифалари ва турларини чуқур илмий ёритишга ҳаракат қиламиз.

Умуман олганда, **маданият муассасалари** — бу бошқарув, ижтимоий-маданият ва бошқа нотижорат вазифаларни амалга ошириш мақсадида тузилган ташкилотлардир. Ушбу фаолиятнинг ҳам субъекти ва ҳам объекти шахс ва жамиятдир. Бошқача айтадиган бўлсак, **маданият муассасаларининг** иши шахс ва жамиятнинг ақлий, маданий, руҳий кучини рўёбга чиқаришга ва маънавий эҳтиёжларини қондиришга қаратилган. Маданият билан шуғулланадиган давлатнинг ваколатли органи (вазирлик, агентлик, кўмита ва хоказолар) ўз навбатида шахс ва жамиятни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, уларнинг маданий онги ва савиясини юксалтиришга хизмат қилади, бу борадаги давлат сиёсатини амалга оширади.

Барча давлатлар тарихида бўлганидек, Ўзбекистонда ҳам маданият муассасалари қадимдан мавжуд бўлганлигини, уларнинг кўпчилиги таълим даргоҳлари шаклида, баъзилари оммавий томошаларни ташкил қилиш

ва намоиш қилувчи гуруҳлар шаклида, баъзилари эса ҳукмдорларнинг кўнглини хурсанд қилиш учун томошалар ёки мусиқий тадбирлар намоиш қилувчилар шаклида ва хоказолар бўлганлигини алоҳида қайд этиш лозим. Кейинчалик, Марказий Осиёнинг Чор Россияси томонидан истило қилиниши натижасида минтақага европа-рус маданияти ва уни тарғиб қиладиган маданият муассасалари кириб келиши жадал рўй бера бошлади. Бу ҳолат таълим, театр, опера-балет ва бошқа кўринишларда кенг кириб келган бўлса, минтақада Совет ҳокимиятининг ўрнатилиши билан боғлиқ жараёнларда коммунистик мафқурани чуқур сингдириш ва оммалаштиришга бўлган эҳтиёж туфайли мамлакатимизда турли маданий муассасалар кўплаб ташкил қилина бошланди. Уларнинг кўпчилиги шаклан Европача маданият муассасалари бўлсаларда, лекин ўз фаолиятида маҳаллий анъаналарни ҳисобга олган ҳолда, чуқур тарғибот-ташвиқот ишларини олиб борар эди. Шу билан бирга, собиқ иттифоқ ўз мавжудлигининг илк кунларидан бошлаб, маданият соҳасини ҳам жуда қаттиқ назоратга олди ва унинг фаолиятидаги тижорий характерга чек қўйди. Энди уларнинг барчаси фақатгина давлат топшириқларини бажарар ва фақат давлат томонидан молиялаштирила бошланди. Аксарият ҳолларда, уларнинг ўзлари тижорий фаолият юритишларига йўл қўйилмаган.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Мамлакат мустақилликни қўлга киритгандан сўнг албатта ўз миллий маданият ва санъат соҳасини ривожлантириш йўлидан борди ва мамлакатда минглаб йиллар давомида шаклланган маданий меъросни тиклаш билан боғлиқ ишлар давлат сиёсати даражасида жадал олиб борилди. Ушбу вазифалар қаторида албатта собиқ иттифоқдан қолган маданий меъросни ҳам асраб-авайлаш масалаларига алоҳида эътибор қаратилди. Бунда, музейлар, театрлар, концерт-томоша муассасалари, уюшмаларни ривожлантириш, уларни миллий анаъаналаримизнинг, жаҳон маданияти билан интеграциялашувининг муҳим омилига айланттириш борасида муҳим стратегик вазифалар амалга оширилди.

Айниқса, мамлакатнинг бозор иқтисодиёти йўлини танлаши билан боғлиқ жараёнларда маданият муассасаларининг ҳам тижорий-иқтисодий фаолиятига кенг йўл очиб берилди. Бунинг ҳам ўзига хос сабаби бўлиб, жамиятнинг бир тизимдан иккинчи бир тизимга трансформациялашуви жараёнида вужудга келадиган ижтимоий-маданий ва маънавий эҳтиёжларни қондириш, янги миллий маданият намуналарини яратиш ва халққа тақдим этиш, шу билан бир қаторда, жаҳон миқёсида рўй бераётган маданий жараёнлардан бебаҳра қолмаслик ва улар билан интеграциялашув, ҳамкорлик қилиш каби вазифалар даврнинг энг долзарб масалалари сифатида майдонга чиққан эди. Шу нуқтаи-

назардан ҳам маданият муассасаларининг ишини давр руҳига мос тарзда йўлга қўйиш ва ривожлантириш, жамият ва давлатнинг маданий эҳтиёжларини, савиясини доимий ўстириб боришда ҳам ушбу муассасалар фаолияти доимий такомиллаштириб борилди.

Маълумки, бозор муносабатларининг шаклланиши ва ривожланиши билан боғлиқ жараёнларда тадбиркорлик институти муҳим роль ўйнайди. Мана шу омиллардан келиб чиққан ҳолда, шунингдек, ривожланган хорижий мамлакатларда маданият ва санъат соҳасининг жуда сердаромад соҳа эканлигини чуқур англаган шароитда Ўзбекистонда ҳам маданият ва санъат соҳаси учун ҳам тадбиркорликни жорий қилиш масалаларига кенг шароит яратилди. Бугунги кунга қадар, маданият ва санъат муассасалари томонидан ўз-ўзини молиялаштириш, хўжалик фаолиятини йўлга қўйиш ва ривожлантириш билан боғлиқ бозор механизмларини яратишга ҳам имконият берилганлиги натижасида соҳада бозор муносабатлари жорий қилинган ва бу ишлар жадал давом эттирилмоқда.

Ҳозирги вақтда, барча жаҳон мамлакатларидаги сингари Ўзбекистондаги маданият муассасалари иш фаолиятининг ҳам асосий йўналишлари қуйидагиларда намоён бўлмоқда :

- Тарихий-маданий обидаларни ва ёдгорликларни топиш, муҳофаза қилиш, фойдаланиш ва тиклаш;
- Бадиий адабиёт, кино, театр, мусиқа санъати, фотосанъат, архитектура, дизайн ва бошқалар;
- Халқ хунармандчилиги ва устачилик;
- Тиллар, шевалар ва номоддий маданий меърос намуналари; урф-одат ва анъаналар;
- Тарихий топонимлар; бадиий, фольклёр фаолият ва бошқалар.

Умуман олганда, юқорида келтириб ўтганимиздек, маданият муассасаларининг ҳам хилма-хил турлари бўлиб, улар ичида;

- Коллекция фаолияти ва музейлар иши;
- Китоблар чоп қилиш, кутубхоначилик, архив иши кабилар алоҳида ажралиб туради;

Яна шуни алоҳида қайд этмоқ лозимки, халқаро тажрибадан ва мамлакатимиздаги маданий фаолиятдан келиб чиққан ҳолда, аслида маданият муассасаларининг асосий фундаментал иш йўналишлари қаторига қуйидагиларни ҳам киритиш мумкин:

- радио, телевидение ва бошқа аудиовизуал воситалар ёрдамида маданий кадриятларни оммалаштириш;

- маданият соҳасида аҳолининг эстетик билимдонлигини ошириш ва тарбиялаш, бадиий таълим, педагогик фаолиятни ривожлантириш;
- маданият соҳасида маърифий ва илмий-тадқиқот фаолияти;
- халқаро маданий алмашинувлар ва маданий дипломатия;
- маданий кадриятлар яратиш, сақлаш, тарқатиш ва ўзлаштириш учун фойдаланиладиган материаллар, жиҳозлар ва бошқа воситалар тайёрлаш;
- мамлакат маданий меъросини яратиш ва сақлашга қаратилган бошқа фаолият намуналари.

Турли илмий адабиётларда замонавий маданият муассасаларининг турли классификацияси ишлаб чиқилган бўлиб, уларнинг аксарияти ижтимоий функцияларига қараб қуйидаги белгилар асосида турларга ажратилади:

- маданият муассасалари (клублар, музейлар, вернисажлар, кутубхоналар, парклар);
- санъат муассасалари (театрлар, филармониялар, ижодий жамоалар, фольклёр гуруҳлари ва хоказо);
- таълим муассасалари (маданият соҳасидаги олий таълим муассасалари, ўрта махсус таълим муассасалари, болалар санъат мактаблари, маданият ва санъат соҳаси ходимларининг малакасини ошириш муассасалари).

Бугунги кунда барча соҳалар қаторида юз бераётган тараққиёт жараёнлари маданият соҳасига ҳам тегишли бўлиб, унда турли босқичдаги ўзгаришлар жараёни, фаолият намуналари ва йўналишларини кўриб чиқдик ва энди айнан маданият муассасаларининг мулкчилик шакллари ҳам билиб олишимиз даркор. Дунё миқёсида, шунингдек, мамлакатимизда маданият муассасаларининг қуйидаги турлари мавжуд дейишимиз мумки:

- давлат маданият муассасалари (марказий, ҳудудий) ва ташкилотлари (шу жумладан, идоравий мансублиги бўйича ҳам);
- ҳудудий ташкилотлар;
- хусусий ташкилотлар.

Шу билан бир қаторда, хорижий юридик ва жисмоний шахслар, шунингдек, халқаро шартномаларга мувофиқ, халқаро ташкилотлар томонидан ҳам (бундай турдаги ташкилотлар кам учрайди) томонидан таъсис этилган маданият ташкилотларини ҳам алоҳида ажратиш мумкин.

Маданият муассасаларининг турлари ва уларнинг функциялари масаласини чуқурлаштирган ҳолда, уларнинг номланиши, категориал аҳамияти ва иш услублари ҳақида ҳам қуйида зарурий маълумотларни бериб ўтсак:

Маданият саройлари – ҳажми, жиҳозланиши ва штат бирликлари сони бўйича юқори характеристикага эга бўлган маданий дам олиш маскани.

Аҳолига ўрнашган жойи бўйича хизмат кўрсатишга қаратилган. Ушбу турдаги маданият муассасаси ташкил қилиниши тўғрисидаги қарор қабул қилиниши учун асосий мезон – бу Таъсисчининг молиявий таъминотидир. Бундай маданий муассасалар туман марказлари ва шаҳарларда жойлашган бўлади. Одатда бундай муассасалар юридик шахс мақомига эга бўлади ва бир вақтда идоравий мансублик тоифасидаги муассасалар учун методик марказ вазифасини ўтайди. Фаолиятининг асосий мазмуни турли жанрларда ижодий жамоаларнинг ишларини ташкил қилиш ва ҳудуд, тармоқ ва идораларнинг буюртмаларига асосан ижтимоий-маданий ва турли байрамлар учун кўнгилочар тадбирлар билан таъминлаш ҳисобланади.

Маданият уйлари – катталиги ва салоҳияти, шунингдек, таъминоти ва штат бирлиги жиҳатдан Маданият саройидан кейинги ўринда турадиган маданият ва хордиқ чиқариш муассасаси ҳисобланади. асосий белгиси ва фарқи хизмат кўрсатиш ҳудудининг кенгайтирилганлиги ва филиалларининг мавжудлигидир. Маданият уйлари нафақат ўзи жойлашган ҳудуд аҳоли пунктларини, балки стационар бирликлар, қишлоқ клубларига нисбатан методик марказлар мавжуд бўлмаган бошқа аҳоли пунктларига ҳам хизмат кўрсатади. Катта қишлоқлар, шаҳарлар ва туман марказларида жойлашади. Аҳолининг хордиқ чиқаришини таъминлаш, халқ ижодиёти ва санъат гуруҳларининг ривожланиши учун шароит яратиш, аҳолининг ижтимоий-маданий ташаббуслари ва ватанпарварлик тарбияси учун ташкил қилинади.

Халқ ижодиёти уйлари – аҳолининг барча жанрлардаги номоддий маданий меъросини ва этник хусусиятларини сақлаш, шунингдек, анъанавий ижодий кўникмаларни замонавий ижодий жараён билан интеграциялашувининг методикаларини ишлаб чиқиш, ижодий жараёнларни замонавий ахборот технологияларга мослаш ва бу жараёнларни методик таъминлаш, халқ байрамларини, халқ ижодиёти фестивалларини ва хаваскор санъат тадбирларини ташкил қилиш ва ўтказиш мақсадида ташкил қилинган маданий-хордиқ чиқариш муассасаларидир. Идоравий тармоқ учун методик марказ ҳисобланади ва бошқа мезонлар бўйича у Маданият уйларига мос келади.

Музейлар - (қадимги грек тилидаги. *μουσεῖον* — сақлаш уйи) эсдалик, хотира, меърос предметларини йиғиш, ўрганиш, сақлаш ва табиий тарихий ашёларни, моддий ва маънавий маданият намуналарини ва бошқа қатор экспонатларни намойиш қилиш, шунингдек, маърифий илмий ишларни оммага танитиш билан шуғулланувчи муассаса ҳисобланади. Дастлаб музей деганда санъат, тарихий ва илм-фан экспонатлари ва предметлар коллекцияси назарда

тутилган ва XVIII асрлардан бошлаб у экспонатларни ўз бағрида сақлайдиган бино ва иншоотларни ҳам қамраб ола бошлаган. XIX асрларда музейларда ўтказиладиган илмий-тадқиқот ишлари ҳам тобора оммалашиб борган. XX асрнинг 60-йилларига келиб музейлар билан боғлиқ педагогик фаолият ҳам йўлга қўйила бошланганки, у ерда болалар ва ўсмирлар, шунингдек, турли категориядаги одамлар учун махсус ўқув лойиҳалари йўлга қўйилган. Бугунги кунга келиб, бундай курс ва лойиҳалар Япония, Корея, Ҳиндистон ва Европанинг кўплаб давлатларида тобора оммалашиб бораётганлигига гувоҳ бўлиб турибмиз. Ўзбекистонда тарих, амалий санъат, табиат, соҳа ва тармоқлар музейлари, ижодкор ва шоирларнинг, саркардаларнинг уй ва оммавий музейлари мавжуд. Шунингдек, интернет ва ахборот технологияларининг ривожланиши билан боғлиқ жараёнлар дунё миқёсида виртуал музейларнинг ҳам пайдо бўлишига ва тараққий этишига замин яратди. 1946 йил дунё музейлари халқаро ташкилоти ICOM (инглизча International Council of Museums) ташкил топди. Унинг асосий вазифаси сифатида музейларни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш ҳисобланади ва ўз ичига дунёнинг 115 мамлакатидан 27500 та музейни бирлаштирган ҳолда, ЮНЕСКО ва бошқа халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлик қилади.

Музей-қўриқхоналар – маълум бир ҳудудларни қамраб оладиган ва ўрнатилган қонунлар асосида ўша ҳудуддаги диққатга сазовор жойларни тарихий-маданий қўриқхона тарзида ташкил этилган муассаса. Қўриқхоналар ов, қадимги ёдгорликлар, табиатнинг гўзал манзаралари, дарёлар ва бошқаларни ўз ичига оладиган ҳудудларда ташкил қилинади ва аксарият ҳолларда юридик шахс мақомида бўлади. Бугунги кунда Ўзбекистонда ҳам маданий муассасаларнинг бундай шакллари ҳам мавжуд бўлиб, улар турли тарихий ҳудудларда ва экологик мувозанат асраб-авайланиши лозим бўлган жойларда ташкил қилинади.

Кутубхоналар – ахборий, маданий, маърифий ташкилот ёки муайян бир ташкилотларнинг тузилмавий қисми бўлиб, унда аҳолига маърифий хизмат кўрсатиш орқали уларнинг маданий савиясини оширишга хизмат қилади. Бугун Ўзбекистонда маданий муассасаларнинг бундай шаклари турлича бўлиб, улар марказий, идоравий, тармоқли ва ҳудудий шаклларда ташкил топган.

Ҳунармандчилик марказлари – муайян бир ҳудудда ва тармоқлараро ташкил қилинадиган ноижорат ташкилот бўлиб, турли ҳунармандларни бирлаштириш, қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш учун ташкил қилинаган ва ишлаб чиқаришнинг ноёб турларини сақлаб қолишга қаратилган муассаса. Шу билан бирга, ташриф буюрадиган сайёҳлар, бошқа ҳудудлардан келадиган

меҳмонларга ахборот-маслаҳат хизматларини кўрсатиш, уларни маълум бир хизматларга ўргатиш билан боғлиқ эҳтиёжларни қондириш учун ташкил қилинади.

Кўптармоқли кўчиб юрадиган маданият марказлари – клуб шаклидаги маданият ташкилотлари бўлиб, ностационар маданий хордиқ, кутубхона, ахборот, кўрғазма хизматларини ташкил қилиш, шунингдек, оммавий тадбирларни, ватанпарварлик кечаларини, таълим-тарбия ва бошқа дам олишга қаратилган хизматлар учун ташкил қилинадиган муассасалар. Бундай муассасалар кўпфункционал, юқори технологияли вазифаларни бажариб, аҳолига турли томошалар, кино ва спектакллар ташкил қилишга қаратилган. Шунингдек, мамлакатнинг турли минтақа ва ҳудудларига маданий хизматларни, уларга методик тавсиялар кўрсатиш, аҳолига турли маданий тадбирларни ташкил қилишга доир хизматлар кўрсатади.

Умуман олганда, бугунги кунда Ўзбекистонда ҳам жаҳоннинг ривожланган барча мамлакатлари сингари Ўзбекистонда ҳам маданият муассасаларининг турли шакллари кенг ривожланиши рўй бермоқда. Уларнинг барчаси давлат томонидан ҳар томонлама қўллаб-қувватланаётганлиги, ривожлантириш учун барча имкониятлар яратилаётганлиги, турли тадбирларни ташкил қилиш ва уларнинг молиявий жиҳатлари доимий давлат томонидан рағбатлантирилаётганлиги соҳа тараққиётини янги босқичга олиб чиқмоқда.

Хулоса ўрнида айтиш лозимки, ўтган 6-7 йиллик даврда олиб борилган маданият соҳасидаги ҳам самарали сиёсат орқали соҳада янгиликлар ва ривожланиш рўй бермоқда. Маданият ва санъат соҳасига берилган эътиборнинг ўзи бутун жамоатчилик томонидан эътироф этилмоқда. Ўтган йилнинг 2 феврида маданият ва санъат соҳасини янада ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисидаги имзоланган қарор барча маданият ва санъат вакиллари томонидан ижлбий кутиб олинди. Чунки унда маданият ва санъатнинг барча йўналишлари тилга олинди, уларни тизимли тарзда ривожлантириш кўзда тутилган. Шу билан бир қаторда, 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясининг “Инсон қадрини улуғлаш ва фаол маҳалла йили”да амалга оширишга оид давлат дастурига мувофиқ 2022-2023 ўқув йилидан бошлаб таълим муассасарида ўқувчи ва талабаларнинг мусиқий билим ва кўникмаларини ошириш, уларнинг қалбида миллий маданиятга бўлган муҳаббатни шакллантириш, ёш истеъдодларни аниқлаш ва қўллаб-қувватлашга қаратилган чора-тадбирларнинг белгиланганлиги эса юртимизда маданият ва санъат соҳасидаги ислохотларнинг нақадар изчиллигини кўрсатиб бермоқда.